

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.193>
УДК 930.2+94](477)(092)

Олег ЖУРБА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри східноєвропейської історії,
Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
zhurba.oi@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7800-0743>

Тетяна ЛИТВИНОВА

докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри історії України,
Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
litvinova.tf@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>

РЕФЛЕКСІЇ З ПРИВОДУ

АРХЕОГРАФІЧНОГО ВИДАННЯ

«3 ГАЛАГАНІВСЬКОГО АРХІВУ» 2017—2020 рр.*

Метою рецензійної статті є виявлення інформаційного потенціалу, археографічної культури та історіографічного значення сучасних публікацій архівних джерел — великого за обсягом та надзвичайно репрезентативного комплексу рукописної спадщини Григорія Павловича Галагана. Вміщені в реалізованому у 2017—2020 рр. тритомному виданні серії «3 Галаганівського архіву» листи й щоденникові записи одного з найбагатших поміщиків Лівобережної України, визнаного громадського лідера, суспільного діяча та відомого

---

* Ідея аналітичної рецензії виникла ще 2021 р. по виході третього тому археографічної серії [1—3]. Відкрите російське вторгнення в лютому 2022 р. вплинуло на наші плани. Проте, враховуючи масштаби, якість та значення цього видавничого проекту, ми вирішили довести справу до логічного завершення.

Цитування: Журба О., Литвинова Т. Рефлексії з приводу археографічного видання «3 Галаганівського архіву» 2017—2020 рр. *Український історичний журнал*. 2024. № 4 (577). С. 193—206. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.193>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 4 (577)

мецената яскраво представляють внутрішній світ і повсякденне життя світних верств, відкриваючи нові горизонти в дослідженні історії українського «довгого» ХІХ ст. **Методологічними орієнтирами** стали алгоритми історіографічного та джерелознавчого аналізу археографічних публікацій, націлені на реалізацію поставлених завдань. **Висновки** ґрунтуються на констатації того, що публікація комплексу архівних документів Г. Галагана стала визначною подією в науковому освоєнні історії українського ХІХ ст. Вона виконана на міждисциплінарних перехрестях історіографії, джерелознавства та археографії. Це перше за останнє століття комплексне видання з історії вітчизняної еліти й перша археографічна серія, присвячена українському дворянству ХІХ ст. Автори та укладачі М. Будзар і Є. Ковальов застосували проблемно-тематичний та пофондовий підходи. Це дало змогу представити інтенсивні родинні комунікації (листування з друзями, дружиною, матір'ю, іншими родичами), напружений внутрішній діалог молодого дворянина (інтимний щоденник), динаміку й переплетіння соціальних, національних, культурних орієнтирів та ідентичностей Г. Галагана і його оточення (подорожні записи й листування під час тривалих закордонних подорожей). Продовжуючи традиції вітчизняної археографії, автори не лише продемонстрували високу культуру публікації архівних матеріалів — вони представили власні дослідження історіографічного, джерелознавчого та конкретно-історичного потенціалу археографічного освоєння рукописної спадщини Г. Галагана. Висловлюючи деякі критичні зауваження щодо позиції авторів в інтерпретації опублікованого комплексу, вважаємо, що поява серії «З Галаганівського архіву» здатна помітно вплинути на модернізацію проблемно-тематичного простору вітчизняної історіографії, на переосмислення ієрархії джерельних пріоритетів у вивченні ХІХ ст. Галаганівський серіал змусить по-новому поглянути на роль соціальних еліт в українській історії, сприятиме переходу вітчизняної історіографії до розуміння й контекстуального вивчення «нашого» дворянства, проблем соціальної, інтелектуальної, повсякденної та емоційної історії.

***Ключові слова:** українська археографія, джерелознавство, історіографія, рукописна спадщина, історія еліт, історія України ХІХ ст., Г. Галаган, серія «З Галаганівського архіву».*

Необхідність звернення до матеріалів із родинних архівів українських діячів добре усвідомлювалася ще в ХІХ ст. Розуміють це й історики новітньої України, порушуючи проблему фамільних архівів і на конкретно-археографічному, і на теоретичному рівнях. У ХІХ ст. було започатковано й оприлюднено деяких текстів із потужного архівного зібрання Григорія Павловича Галагана (1819—1888 рр.) [4—7], особа котрого міцно закріпилася в історіографії й не потребує розлогого представлення. За останній час, намагаючись подолати стійкі народницькі упередження щодо ролі та місця української соціальної еліти другої половини ХVІІІ — середини ХІХ ст. у вітчизняній історії, випущено не одне значуще дослідження, де Г. Галаган виступає як видатний представник «реабілітованого» нині дворянського стану. Джерельною основою цих праць ставав величезний комплекс рукописних матеріалів родини Галаганів насамперед з Інституту рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України, ЦДІАК України, Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського та Державного архіву Полтавської обл. Унікальність архівного масиву вимірюється декількома параметрами. Насамперед ступенем збереженості, що є винятковою, враховуючи колосальні втрати старшинсько-дворянських фамільних зібрань у ХХ ст. Галаганівський архівний комплекс налічує тисячі справ за майже два століття, репре-

зентуючи життя представників розгалуженої родини та їх оточення впродовж шести поколінь. Виняткова й інформаційна цінність — від численних і надзвичайно різноманітних паперів економічного характеру, програм, проєктів соціально-політичного спрямування до насичених деталями повсякденного життя, емоційними переживаннями та інтимними подробицями текстів.

Інформаційна віддача цього комплексу суттєво посилюється завдяки високій архівній культурі самих фондоутворювачів, особливо Г. Галагана. Досвід нашої роботи з цими архівними матеріалами підтверджує його ретельне ставлення до своїх паперів та їх упорядкування. Він ніби дбав про полегшення життя майбутнім біографам й археографам, формуючи фонди різноманітних справ, нумеруючи окремі документи, листи тощо, переплітаючи кореспонденцію своїх дописувачів, створюючи тематичні рукописні комплекси. Навіть своїм близьким Г. Галаган не втомлювався нагадувати про необхідність правильної організації «документообігу». В листах до матері він неодноразово повторював: «не забудьте нумерувати письма» [2, С. 47].

Зрозуміло, що такі архівні багатства активно використовувались у дослідницькій практиці. Однак ще один спосіб ефективного наукового освоєння архівного матеріалу пропонує археографічна галузь, орієнтована на мінімізацію вибіркового та утилітарного підходу до використання архівних джерел, на представлення цілісних архівних комплексів або їх проблемно-тематичних структур. Пафос археографічного освоєння збірок не потребує обґрунтування. Давно вже зрозуміло, що це не лише важливий спосіб створення вторинного історичного джерела, але й ефективний метод конструювання ситуації щільного наукового освоєння архівної інформації та порятунку архівних ресурсів від зовнішніх ризиків. Проте не варто забувати, що якісні археографічні проєкти здатні ставати не лише ординарними історіографічними фактами, але й суттєво впливати на саму історіографічну ситуацію, переакцентовуючи наукову оптику, відкриваючи нові проблемно-тематичні та сюжетні простори, стимулюючи попит на якісне оновлення дослідницького інструментарію.

Саме такий задум упродовж 2017—2020 рр. був реалізований доцентами Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка М. Будзар та Є. Ковальовим в археографічній трилогії під загальною назвою «З Галаганівського архіву» («Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...»: листи Григорія Галагана до дружини», «Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів», «Григорій Галаган. Журнал (1836—1841)»). І справа тут не тільки в тому, що йдеться про традицію публікації рукописних матеріалів Г. Галагана, розпочату ще О. Лазаревським і продовжену на зорі ХХ ст. А. Степовичем та Ф. Савченком. У цьому разі йдеться про потужний археографічний проєкт, який здатен суттєво розширити наші уявлення про українське ХІХ ст., помітно вплинути на модернізацію проблемно-тематичного простору вітчизняної історіографії, на переосмислення ієрархії джерельних пріоритетів у вивченні цієї доби.

Проблемно-тематична й фондова спрямованість презентованих томів свідчить про обмірковану кумулятивну дослідницьку стратегію, розраховану на глибо-

ке освоєння не лише життя та діяльності помітного представника елітної верстви Лівобережної України XIX ст., а й тих різноманітних контекстів, які визначали постать Г. Галагана та які визначав і з якими взаємодіяв він сам. При цьому важливо підкреслити значимість, знаковість зусиль «творців серіалу». Можна лише захоплюватися тим, що університетським викладачам, обтяженим рутинними навчально-виховними та освітньо-бюрократичними справами, вдалося реалізувати програму, яка могла бути планом діяльності цілого відділу відповідного академічного інституту! Складність утілення задуму полягала не тільки в його обсязі. Справа й у тому, що кожен, хто знайомий із рукописами Григорія Павловича, знає, наскільки непросто «продиратися» до змісту крізь його специфічний почерк.

Важливо підкреслити, що цей проект виділяється високою археографічною культурою, що відповідає найкращим традиціям української археографії. Читач, безумовно, зверне увагу на те, що в усіх томах, окрім, власне, текстів архівних справ, на основі опублікованих матеріалів подано наукові розвідки, спеціальні археографічні та джерелознавчі коментарі, примітки, довідковий апарат, глосарії, переклади з різних іноземних мов фрагментів текстів, бібліографічні списки — тобто все те, що робить публікацію архівних документів ефективним інструментом наукового пізнання та суттєво полегшує дослідникові його працю.

Не можна не відзначити й те, що публікації з'явилися у складний час російсько-української війни, в переддень відкритого вторгнення, а останній том припав ще й на коронавірусну епопею. Такі глибинні катаклізми зазвичай не сприяють спокійній, розважливій і копіткій археографічній роботі, накладають на неї глибокий відбиток. Тим цінніші зусилля М. Будзар і Є. Ковальова, які продемонстрували можливості збереження професійної ідентичності історика в таких драматичних умовах. Як нам відомо, автори вже розпочали підготовку четвертого тому. Але ця праця була перервана пандемією та повномасштабними військовими діями й, відповідно, фізичною неможливістю опрацьовувати рукописи Г. Галагана.

Галаганівська трилогія відкривається публікацією комплексу листів Григорія Павловича до дружини Катерини Василівни, уродженої Кочубей. Першим із них, відправленим із Качанівки до Києва й датованим 11 січня 1858 р., розпочиналася детальна оповідь подій під час його ділової подорожі у Санкт-Петербург. Завершилася ця епістолярна розмова про «все происшествия, впечатления и действия» [1, С. 24] листом від 6 травня 1858 р. зі столиці. Як у звичайному подружньому листуванні, тут містилась інформація родинного, господарського, приватного характеру, яка занурює дослідника у внутрішній світ дворянського сімейства та його повсякденні клопоти. Листи яскраво представляють чуттєвий світ родинних стосунків, культуру спілкування близьких людей. Важливою особливістю комплексу стала демонстрація паритетності інтелектуальної комунікації чоловіка і дружини. Подружжя на рівних обговорювали складні громадські проблеми. Григорій Павлович посвячував дружину в усі свої справи, просив поради, особливо щодо розуміння дій тих чи інших рідних або спільних знайомих. Г. Галаган потребував її схвалення. Він неодноразово радився з дружиною, яка відстежувала для нього суспільні настрої, висловлювала власну позицію. Катерина

Василівна завжди підтримувала чоловіка. О. Лазаревський, часто обговорюючи в 1861 р. з Г. Галаганом справи селянської реформи, так писав про неї: «[...] была всегда молчаливая, всегда сдержанная, своими, редкими, бывало, улыбками — как бы одобряла и ободряла мужа в характере его деятельности» [8, С. 284].

Публікацію цього епістолярного комплексу, як і всього археографічного циклу, вирізняє високий рівень рефлексії укладачів над проблемами відбору архівних матеріалів та їх репрезентативності щодо поставлених наукових завдань. Простіше кажучи, перед нами не набір надрукованих цікавих й інформативних рукописів, а вдумливо вивірена наукова стратегія створення джерельної бази вивчення внутрішнього світу дворянської спільноти в найширших проблемно-тематичних контекстах, яка націлена на актуалізацію антропологічного вектора історичних досліджень [9, С. 7].

Укладачі переконливо обґрунтували вибір 32 листів із величезного обсягу подружнього епістолярію (411 одиниць) його тематичною та хронологічною єдністю. Проте вони зауважили, що ця публікація не може претендувати на повноту, адже дотепер не вдалося виявити листи-відповіді Катерини Василівни [9, С. 23]. Та навряд чи з таким прискіпливим підходом можна повністю погодитись, оскільки листи Г. Галагана представляють цілісний комплекс, у змісті якого достатньо прозоро реконструюється діалогове поле спілкування подружжя. Однак, якщо строго підходити до вибірки саме цих кореспонденцій, то певні сумніви викликає запропонований публікаторами формальний підхід — авторська нумерація листів. Тим більше, якщо брати до уваги твердження укладачів, що «основним дискурсом» цього епістолярію був перебіг подій «емансипації селян» [9, С. 16]. Можна було б навіть визначити ширше — «селянської проблеми», в контекст якої цілком уписується й розмежування земель Лівобережної України-Малоросії, участь у підготовці якого й була головним завданням згаданої поїздки Г. Галагана до столиці.

У зв'язку з цим хронологія листування з дружиною може бути визначена й 1857—1859 рр., на що вже доводилося звертати увагу одному з авторів цієї рецензії [10], адже опублікованим листом № 32 від 6 травня 1858 р. розмова подружжя Галаганів із приводу селянської реформи не завершилася. Більше того, вирушивши в наступну подорож до столиці як депутат від Чернігівської губернії для роботи в Редакційних комісіях, Г. Галаган 25 березня 1859 р. знову розпочав детальний звіт перед дружиною, також нумеруючи свої листи, сповнені подробиць про хід підготовки селянської реформи¹. Їх не так багато. Однак листування було доволі щільним — із кінця березня до початку травня написано 12 повідомлень. Щоправда, дещо розчарований перебігом справи, Григорій Павлович, який зазвичай надсилав дружині великі й детальні звіти, з масою подробиць відносно селянської реформи, під кінець роботи в Редакційних комісіях перейшов переважно на короткі листівки, де не було вже ані слова про його суспільну активність. Та в разі можливої публікації в майбутньому й цих пронумерованих листів, вони, крім ін-

¹ Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського. Ф. III. № 46132—46144.

шого, суттєво додали б до розуміння та еволюції світогляду Г. Галагана, й того, як це позначалося на характері епістолярного спілкування.

Варто підкреслити, що пропоновані читачам листи Г. Галагана щільно насичені людьми, про що також ідеться в дослідницькій передмові М. Будзар, яка, крім іншого, подала широку мережу спілкування свого героя — значне родинне і дружнє коло, представники місцевої та владної еліт, імперські урядовці, слов'янофіли, українські й російські інтелектуали, реформатори різного рівня тощо. Причому, підкреслюючи поліфункціональність опублікованого комплексу, М. Будзар акцентувала не тільки на «інтимно-повсякденній» інформації про життя Г. Галагана, а й на «соціально-важливій». Мимохідь зазначимо, що ніби готуючись до реалізації масштабного задуму, дослідниця неодноразово представляла фрагменти галаганівського епістолярію в мініархеографічних проектах [11—14].

Найбільшим за обсягом і найрізноманітнішим за складом джерел став другий том. Його історіографічні стратегії визначалися в рамках просторового повороту, ментальної географії та соціальної імагології. Простіше кажучи, життєві практики заможного малоросійського дворянства середини XIX ст., які включали тривалі подорожі країнами Європи, залишили по собі настільки інформативні архівні комплекси, що оминути їх у визначеному дисциплінарному контексті було просто неможливо.

Документальна монографія «“Ми виїхали з Сокиринців...”: тревелоги родини Галаганів», яка сконструйована не за фондовою, а за проблемно-тематичною ознакою, стала результатом значної евристичної роботи. Проте про свою наукову лабораторію автори, захопившись конкретно-історичними дослідженнями, — у книжці вміщено дві аналітичні статті, присвячені мандрівним практикам еліт кінця XVIII — першої половини XIX ст., — скромно промовчали. В археографічній передмові все ж таки варто було б пояснити критерії відбору джерел, специфіку їх видової різноманітності, принципи публікації документів, репрезентативність вибірки. Автори виявили виняткову джерелознавчу делікатність, відмовившись від рефлексій щодо терміна «тревелоги», про умовність використання якого варто було б порозмірковувати, адже сюжети щодо подорожніх вражень обиралися з різних видів джерел, які у традиційному джерелознавстві зазвичай не відносять до тревелогів. На жаль, не всі структурні частини книжки присутні у «Змісті». Так, доволі розлога анотація трьома мовами, розташована перед іменним та географічним покажчиками, там не позначена, а тому губиться, ніби поступаючись змістовним наповненням коротенькій анотації на початку видання. Те саме можна сказати й про розлогий перелік ілюстрацій. Водночас усе це не стільки закиди упорядникам, титанічній праці котрих варто вклонитися, скільки окреслення орієнтирів на майбутнє.

За своєю інформативною насиченістю, культурою коментування текстів, наявністю вартісних наукових досліджень, присвячених подорожам лівобережного панства в далекі краї, можна погодитися, що перед нами — справжня археографічна монографія, що продовжує традиції, закладені ще Київською археографічною комісією, коли видання документів було доказом представленої пе-

ред читачами авторської концепції. Структура видання надзвичайно органічна. Автори-укладачі виділили три частини у відповідності з хронологією поїздок родини по країнах Європи. В такому випадку архітектоніка видання напряму залежала не стільки від ініціаторів проекту, скільки від його героїв, котрі обирали періодичність і напрямки мандрівок.

Перша подорож відбувалася з 1841 по 1843 рр., коли родина, розділившись на дві частини, побувала в Австрійській державі (Моравія, Силезія, Богемія), Німеччині (Баварія), Бельгії та Італії. Другий європейський вояж стався в 1850—1851 рр. (Німеччина, Бельгія, Англія, Франція). Третя частина монографії включає матеріали ще двох подорожей — 1860—1861 рр. (Німеччина, Бельгія, Італія) та 1866 р. (Австрія, Баварія, Швейцарія, Франція). Враховуючи те, що маршрути впродовж 25 років не надто відрізнялись, а автори численних текстів залишалися ті самі, така компоновка архівного матеріалу створює привабливі перспективи для компаративних студій, головною проблемою яких могли б стати не стільки зміни в різноманітних сферах життя європейців, скільки динаміка образів Європи в головах лівобережного панства, регіонального інтелектуального ландшафту, еволюції особистих суспільно-політичних, естетичних, господарських, національних уявлень та ідентичностей. Цілком усвідомлюючи величезний науковий потенціал репрезентованого архівного комплексу, автори галаганівських тревелогів самі виступають піонерами в розробці зазначених проблем [15].

Усередині кожної частини відповідні параграфи містять публікації, організовані за ознакою авторства. Серед них — Г. Галаган, його мати Катерина Василівна (старша), уроджена Гудович, дружина Катерина Василівна (молодша), Ф. Чижов. Вони активно листувалися між собою, обмінюючись враженнями від різних країн, міст, культур, традицій, обговорюючи важливі суспільні та громадські питання. Окрім внутрішніх епістолярних комунікацій, тут представлено широкі контакти з численними родичами, друзями, знайомими. Враховуючи, що в колі спілкування родини Галаганів перебували важливі сановники, відомі громадські діячі, літератори, поміщики, стає зрозумілим значення цієї археографічної монографії для окреслення більш широких, ніж сімейна історія, проблемних горизонтів.

Особливе місце в археографічній трилогії займає щоденник («Журнал») юного Григорія Галагана (1836—1841 рр.). Публікація сповідальних документів, які не розраховувалися не те що на широку публіку, а й навіть на близьких людей, має особливе значення. Молодий чоловік вів напружений діалог із собою та світом, виливаючи на папір власні тривоги, сумніви, мрії, проговорюючи сокровенне, виробляючи суспільну й етичну позицію, шукаючи адекватних способів самоідентифікації.

На відміну від інших родинних паперів, щоденник уже був предметом археографічного освоєння. Зусиллями О. Лазаревського він з'явився наприкінці XIX ст. в «Киевской старине» [4—5] з великими купюрами, які стосувалися, насамперед, вільнодумних висловлювань юнака щодо самодержавних порядків та занадто відвертих фіксацій своїх інтимних переживань і практик. У ниніш-

ньому археографічному виданні пам'ятку відтворено повністю. Її склад та історію ґрунтовно проаналізовано у вступній статті Є. Ковальова, а зміст став предметом інтерпретацій у завершальному дослідженні М. Будзар. «Журнал» представлений як у контексті сучасної історіографічної ситуації, так і з урахуванням місця, середовища й часу, в якому він був створений. На відміну від традиційного для української історіографії утилітарного ставлення до згаданого тексту, автори розглядають його як документ епохи, певного культурного простору, як відображення неповторних особливостей і духовних пошуків молодого людини, яка стояла перед численними викликами й виборами. Дуже важливо те, що впорядники трактують щоденник як самодостатнє явище, водночас включаючи його в літературний, інтелектуальний процеси кінця 1830 — початку 1840-х рр.

Цілком виправданим, як нам здається, є й те, що методологічним орієнтиром дослідження внутрішнього світу Г. Галагана стала капітальна праця оксфордського професора А. Зоріна, присвячена аналізу становлення та самовизначенню російського дворянина А. Тургенева на межі XVIII—XIX ст. [16]. Основою для неї також був щоденник юного героя, світоглядна оптика якого значною мірою визначалася літературними й театральними зразками його доби.

Археографічна репрезентація «Журналу» молодого Г. Галагана відкриває нові проблемні горизонти у вивченні людини XIX ст., створює фундамент для апробації на вітчизняному ґрунті таких напрямів, як історія почуттів, емоцій, тілесності, сексуальних стосунків, історія юнацтва тощо. Та, головне, що ця пам'ятка дозволяє суттєво розширити уявлення про українське XIX ст. і вийти за межі традиційної проблематики (визрівання національного-визвольного руху, революційної боротьби, гноблення й експлуатація українського народу імперськими режимами) та її усталеного сприйняття. Чи не варті уваги дослідників генези українського національного відродження, наприклад, сюжети зваблення юним Г. Галаганом своїх кріпосних селянок, пристрасні відносини з якими автор щоденника пояснював, серед іншого, глибоко патріотичними пізнавальними мотивами: прагненням зрозуміти «народну душу» (та, хочеться додати, тіло!), українську мову, пісню, традиції?! Так, кохання з кріпачкою Тетяною не тільки вгамовувало чоловічу жагу, визначало ідентичність чоловіка, а й через розмови, наспівані нею пісні закохувало його в Україну, її мову, культуру, колорит, пробуджувало національну самосвідомість.

Завершуючи огляд археографічної трилогії, не можна не сказати, що її автори не тільки у статтях, які відкривають та завершують кожну книжку, а й у своїх численних наукових публікаціях у різних виданнях, перелік котрих зайняв би доволі багато місця, широко представляють рукописну спадщину Галаганів, уводять в обіг усе нові й нові пам'ятки. І це не просто банальна публікація джерела (що саме по собі доволі цінне), а демонстрація високого наукового рівня, ерудитії, обізнаності з вітчизняною історіографічною традицією та володіння сучасним дослідницьким інструментарієм.

Представляючи в такий спосіб широку панораму суспільного життя XIX ст., в першу чергу Лівобережної України, М. Будзар і Є. Ковальов цілком правомір-

но розставляють певні акценти, висловлюють власні оціночні судження. І хоча творчість кожного з авторів має своє індивідуальне обличчя, все ж їхній «галаганівський цикл» сприймається як єдиний макротекст, котрий, до речі, може бути предметом спеціальних історіографічних рефлексій. Зрозуміло, тут буде і предмет для дискусій, до яких зараз не час удаватись. Отже, висловимо лише деякі міркування з приводу важливих у контексті рецензованих текстів моментів.

Насамперед це стосується певних узагальнень щодо дворянства у цілому, з якими не можна погодитися. Так, твердження, що «дворянський стан в українських землях залишився майже осторонь процесу формування модерної української нації другої половини XIX — початку XX ст.» [9, С. 21], на наше переконання, не витримує критики. Очевидно, тут усе ж таки відчувається вплив потужної народницько-радянської історіографічної, ширше — культурної інерції ставлення до елітних верств як до «експлуататорів простого народу» та «зрадників національної справи», на тлі якої Г. Галаган виглядає ексклюзивним персонажем². Погодитися з цим означає відмовитися від соціальної та економічної складової будівництва модерної нації, від внеску й ролі Драгоманових, Старицьких, Номісів, Кониських, Грінченків, Чикаленків та інших численних представників соціальної еліти. Такі підходи значно спрощують уявлення щодо процесу формування модерної нації, який без внеску дворянства, його господарського підприємництва, фінансової та інтелектуальної складової й усього, що з цим пов'язано, важко уявити. Неувага до цього сприяє поширенню уявлення про «зросійщення» дворянства та, відповідно, закріплює стереотип етнічної, винятково селянської України, яка не мала власної еліти, здатної думати про загальний інтерес і продукувати актуальний інтелектуальний продукт.

У тісному зв'язку з цією проблемою знаходиться і проблема персональних та групових ідентичностей, розв'язання якої неможливе без рафінованих підходів до термінології, зокрема таких понять-маркерів, як «малорос», «українець», «русин», «руський», що ними рясніють і тексти Г. Галагана. Який зміст ситуативно він вкладав у ці визначення і самого себе, і оточуючих, як їх наповнювали інші в той динамічний час напруженої інтелектуальної роботи, — відповісти непросто. Все це потребує копітких, неупереджених розмірковувань багатьох фахівців. Однак ясно, що прямолінійне, телеологічне, іноді політизоване сприйняття понять-ідентифікаторів не дозволяє зрозуміти всю складність інтелектуальної ситуації часу, коли тільки-но народжувалися модерні нації, коли, як зазначила Я. Верменич, «розрізнення “малоросів”, “росіян”, “поляків” аж до середини XIX століття становило певну трудність навіть для професійних істориків» [17, С. 89], коли на додачу до старого малоросійського патріотизму лівобережного панства створювалося складне, запутане й дуже ситуативне мереживо місцевих ідентичностей, які, значною мірою, визначали гостру ідейну та суспільну боротьбу за пріоритет і прихильників [18].

² Докладно про близькість і генетичну спорідненість позицій представників народницької й радянської історіографій щодо інтерпретацій ролі та місця соціальних еліт в історії українського народу див. першу частину монографії Т. Литвинової [21].

У зв'язку з цим важливою проблемою видається й репрезентація механізмів і форм самоідентифікації регіональних еліт. Її вирішення не можна зводити до спрощеної та схоластичної констатації подвійної лояльності того ж Г. Галагана й подібних йому. Ця проблема має безпосередній зв'язок із питанням історичного та історіографічного районування, що визначало способи самоусвідомлення. Складність її розв'язання викликана традиційно високим ступенем нестабільності адміністративно-політичної, демографічної, культурно-релігійної, геополітичної, соціально-господарської, нарешті мовної ситуації. Впродовж зазначеного часу колосальні міграційні потоки зривали з місць тисячі людей, які переносили на нові території, окрім майна та виробничих навичок, і свої історичні уявлення, і способи самоідентифікації.

Все це не могло не позначитись і на формуванні дуже еластичного й мінливого понятійного апарату, коли, наприклад, терміни «малорос» і «Малоросія», «українець» та «Україна» навіть у текстах одного й того самого автора могли ситуативно наповнюватися різним змістом. Адже це явище було різним у різні часи й епохи, а тому потребує розгляду в конкретно-історичному контексті [19, С. 62]. Варто пам'ятати також, що несправедливо обляяне малоросійство було головною дієвою силою в боротьбі з імперською централізацією впродовж усього XVIII та як мінімум до другої половини XIX ст., про що, до речі, ніби реабілітуючи його, писав і З. Когут [20]. Тому й Г. Галагану не було чого соромитись свого малоросійства, малоросійського патріотизму. Та й українофільство кирило-мефодіївців не тотожне українофільству другої половини XIX ст.

Попри деякі дискусійні моменти, зрозумілі у великій праці технічні огріхи та недогляди, археографічний проект київських колег став одним з яскравих досягнень вітчизняної археографії, що суттєво впливає на сучасну історіографічну ситуацію. Впевнені, що його значення для вивчення багатьох аспектів вітчизняної історії потребує ґрунтовного осмислення й не обмежиться цим відгуком. Однак попередньо все ж можна сказати, що, на наше глибоке переконання, галаганівська археографічна трилогія у виконанні М. Будзар та Є. Ковальова — визначна історіографічна подія, що суттєво розширює проблемно-тематичні перспективи наукового освоєння українського XIX ст. і створює відповідне джерельне забезпечення. Необхідно підкреслити, що й на цей час уже відбулося якісне ущільнення наукового вивчення проблем соціальної, інтелектуальної, емоційної історії через споживання археографічного продукту великою кількістю фахівців та аматорів різного рівня. Важливо, що до засвоєння практик археографічної роботи, підготовки джерел до публікації долучились і студенти-історики Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка [9, С. 23]. Наша викладацька робота у Дніпровському національному університеті ім. Олеса Гончара також засвідчує широке залучення рецензованих томів до розробки тем, які тільки-но починають засвоюватися українською історіографією: пишуться курсові, дипломні, конкурсні твори, готуються доповіді на конференціях, публікації обговорюються на засіданнях наукового гуртка.

Не варто й говорити, що галаганівський серіал змусить по-новому поглянути не тільки на самого Г. Галагана, а й на роль соціальних еліт в українській історії

XIX ст., сприятиме переходу вітчизняної історіографії на новий етап у дослідженні дворянства від його «реабілітації» до розуміння та контекстуального вивчення. Публікація галаганівського комплексу — ще один важливий крок від спрощених народницько-радянських уявлень щодо соціальної ситуації в українському XIX ст., ролі дворянства та особливостей його взаємодії зі владою, суспільством і між собою. Публікація паперів родини Г. Галагана як історіографічний факт засвідчує повільний, але справжній розворот у бік нормалізації історіографічної ситуації у цілому, вона є запорукою того, що дослідники XIX ст. рухатимуться по нових дорогах із використанням нової наукової оптики. Залишається лише побажати шановним київським колегам сил і витримки для продовження серії «З Галаганівського архіву».

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. “Ya maiu namir z moikh lystiv do tebe zrobyty svii zhurnal...”: lysty Hryhoriia Galagana do druzhnyu. Comps. M. Budzar, Ye. Kovalov. Kyiv: StreamArLine, 2017 [in Ukrainian]. [«Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...»: листи Григорія Галагана до дружини. Упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2017. 136 с.].
2. “My vyikhaly z Sokyryntsiv...”: trevelohy rodyny Galaganiv: dok. monohrafiia. Comps. M. Budzar, Ye. Kovalov. Kyiv: StreamArLine, 2019 [in Ukrainian]. [«Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів: док. монографія. Упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2019. 516 с.].
3. Hryhorii Galagan. Zhurnal (1836—1841). Comps. M. Budzar, Ye. Kovalov. Kyiv: StreamArLine, 2020 [in Ukrainian]. [Григорій Галаган. Журнал (1836—1841). Упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2020. 248 с.].
4. Materialy dlya biografii G.P. Galagana. *Kievskaya starina*. 1898. Sentyabr. 189-224 [in Russian]. [Материалы для биографии Г.П. Галагана. *Киевская старина*. 1898. Сентябрь. С. 189—224].
5. Otryvok iz dnevnika G.P. Galagana za 1845 g. *Kievskaya starina*. 1899. Dekabr. 228-242 [in Russian]. [Отрывок из дневника Г.П. Галагана за 1845 г. *Киевская старина*. 1899. Декабрь. С. 228—242].
6. Otryvki iz dnevnika G.P. Galagana, 1883—1884. *Kievskaya starina*. 1902. Mart. Dok. izv. i zamet. 156-158 [in Russian]. [Отрывки из дневника Г.П. Галагана, 1883—1884. *Киевская старина*. 1902. Март. Док. изв. и замет. С. 156—158].
7. Chastnaya perepiska G.P. Galagana. *Kievskaya starina*. 1899. Maj. 181-198; Iyun. 440-454; Iyul. 24-32; Sentyabr. 341-355 [in Russian]. [Частная переписка Г.П. Галагана. *Киевская старина*. 1899. Май. С. 181—198; Июнь. С. 440—454; Июль. С. 24—32; Сентябрь. С. 341—355].
8. Lazarevskij, A.M. Otryvki iz chernigovskikh vospominanij. *Kievskaya starina*. 1901. Maj. 282-300 [in Russian]. [Лазаревский А.М. Отрывки из черниговских воспоминаний. *Киевская старина*. 1901. Май. С. 284].
9. Budzar, M. Postati, podii, sudzhennia u lystakh H. Galagana do druzhnyu. “Ya maiu namir z moikh lystiv do tebe zrobyty svii zhurnal...”: lysty Hryhoriia Galagana do druzhnyu. Comps. M. Budzar, Ye. Kovalov. Kyiv: StreamArLine, 2017. 7-23 [in Ukrainian].

- [Будзар М. Постаті, події, судження у листах Г. Галагана до дружини. «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...»: листи Григорія Галагана до дружини. Упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2017. С. 7—23].
10. Lytvynova, T.F. Epistoliarri dzherela v doslidzhenni Selianskoï reformy 1861 r. *Dnipropetrovskiy istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk*. Ed. O.I. Zhurba. Dnipropetrovsk, 2009. 3: 306-343 [in Ukrainian].
[Литвинова Т.Ф. Епістолярні джерела в дослідженні Селянської реформи 1861 р. *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*. За ред. О.І. Журби. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 3. С. 306—343].
  11. Budzar, M. Simeini opovidi na tli «velykoï istorii»: 30-ti roky XIX st. v epistoliarri rodyny Galaganiv. *Istoriobrafichni doslidzhennia v Ukraini*. Kyiv, 2016. 26: 142-160 [in Ukrainian].
[Будзар М. Сімейні оповіді на тлі «великої історії»: 30-ті роки XIX ст. в епістолярії родини Галаганів. *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2016. Вип. 26. С. 142—160].
  12. Budzar, M. Istoriia Kyieva v ego-dokumentakh: lyst H.P. Galagana do O.V. Kochubeia 1857 r. *Kyivski istorychni studii*. 2017. № 1(4): 136-140 [in Ukrainian].
[Будзар М. Історія Києва в его-документах: лист Г.П. Галагана до О.В. Кочубея 1857 р. *Київські історичні студії*. 2017. № 1(4). С. 136—140].
  13. Budzar, M.M. Povs'yakdennia ukrainskoho panstva druhoï chverti XIX st.: lyst M. Markevycha P. Galaganu. *Kyivski istorychni studii*. 2019. № 1(8): 85-91 [in Ukrainian].
[Будзар М.М. Повсякдення українського панства другої чверті XIX ст.: лист М. Маркевича П. Галагану. *Київські історичні студії*. 2019. № 1(8). С. 85—91].
  14. Budzar, M. Do istorii ukrainskoho dvorianstva pershoï chverti XIX st.: lyst Kateryny Yukhymivny Galagan onukam Petru i Pavlu (1812). *Kyivski istorychni studii*. 2020. № 1(10): 122-128 [in Ukrainian].
[Будзар М. До історії українського дворянства першої чверті XIX ст.: лист Катерини Юхимівни Галаган онукам Петру і Павлу (1812). *Київські історичні студії*. 2020. № 1(10). С. 122—128].
  15. Kovalov, Ye. Mentalna mapa Hryhoriiia Galagana: terytorialne i etnonatsionalne strukturuвання v kartyni svitu ukrainskoho dvorianyna (seredyna 1830-kh — seredyna 1860-kh rr.). *Kyivski istorychni studii*. 2021. № 2: 103-110 [in Ukrainian].
[Ковальов Є. Ментальна мапа Григорія Галагана: територіальне й етнонаціональне структурування в картині світу українського дворянина (середина 1830-х — середина 1860-х рр.). *Київські історичні студії*. 2021. № 2. С. 103—110].
  16. Zorin, A.L. Poyavlenie geroya: iz istorii russkoï emotsionalnoï kultury kontsa XVIII — nachala XIX vv. Moscow, 2016. [in Russian].
[Зорин А.Л. Появление героя: из истории русской эмоциональной культуры конца XVIII — начала XIX вв. Москва, 2016. 568 с.].
  17. Vermenych, Ya. Konstruiuvannia identychnosti: natsionalni i rehionalni proekty. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
[Верменич Я. Конструювання ідентичності: національні й регіональні проекти. Київ, 2016. 356 с.].
  18. Zhurba, O., Lytvynova, T. The Elite of Left-Bank Ukraine in the Second Half of the 18th to Mid-19th Centuries: Between Imperial and National Identities. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. T. XX (2023), №3: 81-103.
  19. Pyrih, R. Hetmanat Pavla Skoropadskoho: kompleks malorosiïstva pravliachoi elity. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2023. № 4: 59-84 [in Ukrainian].
[Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: комплекс малоросійства правлячої еліти. *Український історичний журнал*. 2023. № 4. С. 59—84].

20. Kohut, Z. The Development of a Little Russian Identity and Ukrainian Nation-Building. *Eighteenth-Century Ukraine: New Perspectives on Social, Cultural, and Intellectual History*. Eds. Z. Kohut, V. Sklokin, F. Sysyn. Montreal: McGill-Queen's University Press and the Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2023. 542-559.
21. Lytvynova, T.F. "Pomishchyt'ska pravda": Dvorianstvo Livoberezhnoi Ukrainy ta selianske ruyannia naprykintsi XVIII — u pershii polovyni XIX st. (ideolohichnyi aspekt). Dnipropetrovsk, 2011 [in Ukrainian].
[Литвинова Т.Ф. «Поміщицька правда»: Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ, 2011. 732 с.]

Надійшла / Received 10.02.2024

Oleh ZHURBA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of East European History,
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
zhurba.oi@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7800-0743>

Tetiana LYTVYNOVA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of History of Ukraine,
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
litvinova.tf@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>

REFLECTIONS ON THE ARCHEOGRAPHIC PUBLISHING SERIES "FROM THE GALAGAN ARCHIVE" 2017—2020

The purpose of the review is to identify the informational potential, archeographical culture, and historiographical significance of the modern publication of archival sources of a large volume and extremely representative complex of the manuscript heritage of Hryhorii Pavlovych Galagan. The letters and diary entries of one of the richest landowners of Left Bank Ukraine, a recognized public leader, public figure, and well-known philanthropist included in the three-volume edition of the series "From the Galagan Archive" 2017—2020, vividly represent the inner world and everyday life of the elite layers, opening new horizons in the study of the history of the "long" Ukrainian 19th century. Algorithms of historiographic and source analysis of archeographic publications, aimed at the set tasks implementation, became **methodological guidelines**. **The conclusions** are based on the fact that the publication of the complex of archival documents by H. Galagan became an outstanding event in the scientific study of Ukrainian history of the 19th century. It is made at the interdisciplinary intersections of historiography, source studies, and archeography. This is the first comprehensive publication on the history of the national elite in the last century and the first archeographic series devoted to the Ukrainian nobility of the 19th century. Authors and editors M. Budzar and Ye. Kovalov used problem-thematic and background approaches in preparing the publication. This made it possible to present intense family communications (correspondence with friends, wife, mother, and other relatives), intense internal dialogue of a young nobleman (intimate diary), dynamics and interweaving of social, national, and cultural landmarks and identities of H. Galagan and

his environment (travel records and correspondence during long trips abroad). Continuing the traditions of domestic archeography, the authors not only demonstrated a high culture of publishing archival materials. They presented their own research into the historiographical, source-scientific, and concrete-historical potential of the archeographic study of the manuscript heritage of H. Galagan. Expressing some critical remarks regarding the position of the authors in the interpretation of the published complex, we believe that the appearance of the series "From the Galagan Archive" can significantly influence the modernization of the problem-thematic space of the native historiography, the rethinking of the hierarchy of source priorities in the study of the 19th century. The Galagan series will force a new look at the role of social elites in Ukrainian history and will contribute to the transition of national historiography to the understanding and contextual study of "our" nobility and the problems of social, intellectual, everyday, and emotional history.

Keywords: *Ukrainian archeography, source studies, historiography, manuscript heritage, history of elites, history of Ukraine in the 19th century, H. Galagan, "From the Galagan Archive" publishing series.*